

SINTAGMA I REČENICA

DUŠAN TRAVAR
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 801.54/56
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1986-01-15

Pita se, zašto logika sudova prethodi logici pojmova kada *poslije* Aristotelove logike pojmova dolazi stoička logika sudova. Kada se pojam razumijeva kao sažetak suda, logika sudova logički prethodi logici pojmova. Kada se pak pojam razumije kao kategorija, logika sudova dolazi naknadno. — Odnos semantike i sintaktike je uzajaman utoliko, ukoliko se »semantika« razumijeva iz već izgrađene sintaktike. Utoliko je nama savremena teorija gramatike pokazujuća logičku suponiranost ne samo govora jezički već i gramatikalne teorije.

Sintagmatsko porijeklo rečenice — Rečeničko »tumačenje« sintagme

Ontologička diferencija *in actu* jezika (u jezičkoj aktualnosti) ne postoji u onim prirodnim jezičkim modelima (izolirajućim, npr. kineskom) gdje se iskazni stav — Satz, *apophantikòs lógos*, shvata egzistencijalno, tj. pomoću egzistencijalne, ne predikativne, teorije suda i rečenice. Tu se, naime, nije desio Umdeutung inflektivnog jezičkog modela, naime, gdje se nije desilo pre-razumijevanje tzv. »bivstva« u tzv. glagolski dio predikata gramatikalno, tj. u tzv. kopulu, »bivstva« koje se nadalje shvata odvojenim, kao formativno za prediciranje u predikativnoj teoriji suda. Insbesondere bildet die Indifferenz von Nomen und Verbum die durchgehende Regel, die den Bau der Mehrzahl der Sprachen bestimmt (E. CASSIRER, Ph. d. s. F. I, S. 238).¹

Umdeutung se desio sa razumijevanjem »glagolskog« dijela predikata — gramatikalno, logikalno sa pre-razumijevanjem »bivstva« kao kopule, koja se nadalje shvata odijeljenim i posebnim dijelom rečenice-suda kao formativna za prediciranje predikativne teorije suda. Im Gebrauch der K o p u l a erst gewinnt die logische Synthesis, die sich im Urteil vollzieht, ihre adequate sprachliche Bezeichnung und Bestimmung (E. Cassirer, Ph. d. s. F. I, S. 293).²

¹ »Naročito bezrazličnost imenice i glagola obrazuje trajno pravilo koje određuje sklop većine jezika.« (E. CASSIRER, Filozofija simboličkih formi I, s. 238).

² »Tek upotrebom kopule logička sinteza koja se odvija u sudu dobija svoje adekvatno jezično obilježje i određenje.« (E. CASSIRER, nav. dj s. 293).

Time je preinačeno razumijevanje rečenice kao suda ponudilo predikativnu teoriju suda-rečenice (rečenice-suda).

In den Typen, in denen die »äusseren Relation«, sei es nun als (reiner) Verbalsatz, oder in einer mehr »nominalen« Fügung (in ontologischer Indifferenz, darüber weiter unten!) den Satzbau beherrscht, finden wir, mehr oder weniger deutlich, an Stelle unseres identifizierend-setzenden IST, bzw. je ein Paar von Verben für die Behauptung und die Verneinung der Existenz. Es handelt sich hier um ein Faktum, das bisher meines Wissens nach noch nicht beobachtet worden ist, obwohl die ganze Struktur des Denkens von hier aus grundlegend bestimmt wird, wie man das z. B. an der chinesischen philosophischen Spekulation in ihrem Verhältnis zum griechisch-abendländischen Denken geradezu ablesen kann (Joh. Lohmann, M. Heidegger's »ontologische Differenz und die Sprache«, »Lexis« I, S. 75).³ Zašto logika sudova »prethodi« logici pojмова? Zato što se i logika kao teorija konstituira sudovima kao iskazom.

Zašto logika sudova prethodi logici pojмова kada *poslije* Aristotela (logika pojмова) dolazi i *stoička* logika (logika sudova)? Kada se pojam razumije kao sažetak suda, logika sudova *prethodi* (logički je prije) logici pojмова. Tek sa logistikom je ustanovljenje da je logika sudova *prethodeća* (logički prije) logici pojмова. Kada se pojam razumije kao sažetak suda, logika pojмова je historijski prije logici sudova; kada se pojam razumije kao sažetak suda (*lógos, idéa, énergeia*), sudovi kao »aforizmi« (nesistematske »filosofske« misli) *prethode* logici pojмова; kada se pojam razumije kao kategorija, logika sudova dolazi naknadno; kada se pojam, konačno, razumije kao sažetak suda, logika sudova *logistički prethodi* (logički je prije) logici pojмова.

Tek sa stoičarima je zasnovana negacija suda. »Oni su tvrdili da negaciju treba formirati stavljanjem negativne riječi ispred riječice suda. Negacija je shvaćena kao istinosna funkcija, jer je za negaciju rečeno da je istinita ako je negirani sud neistinit, a neistinita ako je negirani sud istinit.« (Czeslav Lejewski, *Stoičari*, iz: A. N. Prior, ed., *Historija logike*, Naprijed, Zagreb 1970, str. 27).

³ »U onim tipovima u kojima vlada »spoljašnja relacija«, bilo pak kao (čista) glagolska rečenica, ili više u »nominalnom« sklopu (u ontologijskoj bezrazličnosti, o tome dalje niže!), nalazimo, više ili manje jasno, umjesto našeg identificirajući-postavljajući JEST — nekoliko glagola za potvrđivanje i nijekanje egzistencije. Ovdje se radi o jednoj činjenici koja, koliko znam, još nije bila zapažena, mada cijela struktura mišljenja odatle temeljno biva određena, kako se to npr. upravo može očitati iz kineske filozofijske spekulacije u njenom odnosu prema grčko-zapadnjačkom mišljenju.« (J. LOHMANN, »M. Heideggerova 'ontologijska' diferencija i jezik«, »Lexis« I, 1948, s. 75.)

»Mi sad znamo da je logika sudova fundamentalnija logička teorija nego silogistika.« (Isti, str. 21).

»Mnogi kasniji pisci su Stoičku logiku posmatrali kao suparnika Aristotelovoj i ocrnili su je malo pokušavajući da je razumiju. To je bilo pogrešno, uglavnom ona nije alternativa već dopuna, a sudovni silogizam se danas priznaje kao logički prije silogizmu pojmova.« (*The Stoics*, F. H. Sandbach, N. Y., 1957., p. 99).

Aristotelova logika pojmova je tačno zasnovana. Supozicija Arist. logike pojmova je završena gramatičnost grčkoga jezika (*koiné*). Aristotelova logika sudova je ontička apofantika, jer logika pojmova pretpostavlja logiku sudova. Da je logika sudova apofantička logika ukazuje na bičevnu supoziciju logike. Biće jezika je podloga mišljenja (jezička supozicija logike).

Die Lehre von dem Etwas oder dem Etwas überhaupt, d. i. von Gegenständen überhaupt als Substraten möglicher prädikativer Sinne, die sollen in fortgehender Prädikation einstimmig urteilbar sein können, ist die *formale Ontologie*. Eine *voll* umfassend gedachte apophantische Logik ist von selbs eine formale Ontologie, und umgekehrt eine voll ausgeführte formale Ontologie von selbs eine formale Apophantik. (E. Husserl, *Erste Philosophie* (1923/24), *Erster Teil: Kritische Ideengeschichte*, M. N. 1956, 4. Vorlesung, S. 28).⁴

Ako je logika sudova aksiomatska, ona je vrijednosno utemeljila biće mišljenja. Sud kao *aksioma* ne uspostavlja aksiomatiku, nego ukazuje na vrijednosti. Aksiomatika pretpostavlja potpun sistem vrijednosti, tj. moguća je iz završenog svijeta vrijednosti. U čisto znanstveničkoj upotrebi aksiomatski sistem ukazuje da je jedan odnos razumijevanja svijeta takav da je jedan svijet završen. Novi aksiomatski sistem ukazuje na stari završeni svijet.

Stoici su logiku sudova zasnivali na vrijednosno završenom svijetu. Ako se logika zasniva na vrijednosno završenom svijetu, tj. na završenom svijetu vrijednosti, onda negacija postoji stavljajući negativne negacije ispred suda. Dija-lektička pak logika negativnosti negacije stavlja u drugo-biće (anti-teza). Jer, nebiće je različitost.

Inače, negacija postoji kao negacija svijeta kao vrijednosno završenog. *Metábasis eis állo génos* je pokretač negativnog mišlje-

⁴ »Učenje o 'nešto' ili 'nešto općenito', tj. o predmetima općenito kao substratima mogućih predikativnih smislova, koji u napredujućoj predikaciji treba da mogu biti jednoglasno smisaoni, jeste *formalna ontologija*. Jedna *sasvim* obuhvatno mišljena apofatička logika je sama sobom formalna ontologija, i obrnuto: jedna sasvim izvedena formalna ontologija sama sobom jeste formalna apofantika.« (E. HUSSERL, *Prva filozofija* (1923—24), *Prvi dio: Kritička povijest ideja*, M. N. 1956, s. 28.)

nja; to je isto *transcendencija* u onto-logiji, iz mišljenja bića na biće mišljenja.

Zašto se »sudovni silogizam danas prepoznaje kao logički prije silogizmu pojmova«? (Vidi: Sandbach, *The stoics*, p. 99). Zato što za svako jezičko tumačenje jezika, jezik kojim se tumači mora biti razvijen na rečenički način, tj. i u formalnom obliću posjedovati razdvojen oblik za »subjekat« i »predikat«. Otuda je tek poslije sintagmatskog postojanja »rečenice« u indoevropskom prajeziku moguća neka, recimo, Paninijeva gramatika. Sintagmatskim oblicima se sintagmatski oblici ne mogu objasniti kao »rečenice« premda se kao rečenice i »razumijevale«.

Što je staroindijski *bhārāmi* i indoevropski *bhērō* (»nosim«, bez isticanja samog nosioca »već u indoevropskom bila rečenička složenica« (Belić, str. 50) i jeste predikativno pre-razumijevanje (»Umdeutung«) u smislu predikativne teorije rečenice-suda onoga što je prvobitno shvaćano kao jedinstveno jedno i kao jedinstveno jedno »tumačeno«.

»Rečenice kao — *Petar nosi* — ili — *ja nosim* — davale su sasvim nov smisao rečenici: one su je delile na dva jasna dela, na onoga koji se javlja kao radnik i na samu radnju kao deo u kojem se nešto o radniku iznosi. Ovo zasebno iznošenje subjekta i zasebno iznošenje predikata — dalo je *potpuno preinačavanje* (»Umdeutung«) osnovnog shvatanja ovakvih izraza. Dobili smo dva dela (*Petar i nosi*), ali takva u kojima se cela glagolska složenica nije mogla više razumeti sintagmatski, pošto je — nosi — sadržavalo u sebi ceo iskaz, već je sada njeno značenje bilo podeljeno na dve reči (on ili Petar i nosi). Počelo se shvatati da je *Petar* nešto zasebno, a *nosi*-zasebno, i da se drugim delom nešto o *Petru* iznosi. U tome je veliki preokret koji se izvršio.« (A. Belić, *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku I*, str. 51, Bgd. 1958).

Rečenično »tumačenje« sintagme tu znači: razumijevanje sintagme kao rečenice cjelovitog smisla i bez teorijsko-gramatikalne interpretacije. U aktuelnosti govora (energetička teorija jezika — Weisgerber, Humboldt) sintagma se — složen pojam dvaju ili/i više riječi — razumijeva kao cjelovit iskazni smisao koji proširuje iskustvo ukoliko je osvojen »po prvi put«. Ustrojstvo sintagme biva razumljeno ne kao jedan kompleksan pojam, nego kao iskaz u govornoj situaciji gdje su referentni predmeti neposredno pokazivi i izvan-jezičkim sredstvima. Izvan neke referentne govorne situacije poredak riječi među njima samim u razumijevanju nudi »rečeničko« značenje sintagmatski složenog pojma. Tako se *syn-tagma* pre-razumijeva — u odnosu na govornu situaciju uvjetovanu izvan-govornim lično-stvarnim odnosima — kao suvisla značenjska cjelina neovisna o čulno neposrednom referentnom odnosu, razumijeva preinačeno kao protatički *apóphansis* (*apóph. tinos katá tinos i apó*

tinós (de interpr. 6. 17 a 25), prótasis esti lógos kataphatikòs e apophatikòs tinós katá tinós — Arist.)

Odnos semantike i sintaktike je uzajaman utoliko ukoliko se »semantika« razumijeva iz već izgrađene sintaktike, tj. utoliko ukoliko se preinačenje razumijevanja sintagme kao rečenice vrši iz rečenice shvaćene ne samo gramatikalno nego i logički. Utoliko je nama savremena gramatikalna teorija jezika pokazujuća logičkost su-poniranosti ne samo jezičkog govora već i gramatikalne teorije (vidi: Mc Neill, *The Conceptual Basis of Language* New Jersey 1979.). Utoliko je i Aristotelova teorija pojma u nama savremenim logičkim teorijama shvaćena pretpostavljajućom teoriju suda.

Jezičko-lingvistička supozicija

U »Comment les mots changent de sens«, *Linguistique historique et linguistique generale*, (Paris, I—II, 1921—1938, p. 1.230—71) A. Meillet predlaže tri procesa kojim se odvija semantička promjena. Prvi je promjena u kontekstima u kojima se upotrebljava data riječ. Jedan primjer je ograničenje značenja francuskog *pas*, *personne*, *rien*, *jamais*. Te riječi su upotrebljavane sa ‚ne‘, ‚ne‘ ‚nije‘ da pojača negaciju; *pas*, na primjer, prvobitno je značilo ‚korak‘. Ako se ispuštalo *ne*, one su postajale negativnog značenja. Drugi proces rezultira iz promjene na predmetu na koji se riječ referira, ili iz promjene nazora na predmet. Treći osnov za semantičku promjenu i promjenu u leksičkoj komponenti jezika Meillet je našao u utjecaju drugih jezika i dijalekata, uključujući »socijalne pozajmice« (*empruntus sociaux*). Proces kojim se riječi unose u neki jezik poznat je kao posuđivanje (posuđenice). Posuđivanje i leksičke promjene proizlaze iz kompleksnih historijskih, društvenih i lingvističkih činjenica.

Ispuštanje riječi može voditi promjeni značenja drugih riječi. Na takav način modifikatori (*modifiers*) se mogu ispustiti, kako je to u francuskom *ne* u izrazima sa *pas*, tako da samo *pas* znači ‚ne‘, ‚nije‘. No, semantičke promjene koje proizlaze iz jezičko-lingvističkog uticaja manje su učestale od promjena koje proizlaze iz modifikacija referencije ili referenta. Znanstveni napreci, ili društvene promjene ekstenzioniraju riječi u nove upotrebe. Non-lingvistički utjecaji su najvećma tehničke promjene. Ako je prethodno značenje još uvijek izrazito, takvi transferi konteksta jesu metafore. Uobičajanjem upotrebe nova značenja mogu prevladati i uzrokovati blijeđenje metafore (živa metafora — mrtva metafora). U kulturama koje potpuno zabranjuju izvjesne riječi, tabu može imati učinka na leksičku zalihu nekog jezika. Na takav način držanje-stanovište prema predmetima, tj. referencija pojedinačnih riječi može biti utjecajna na proizvođenju semantičke promjene.

Na posuđivanje-posuđenice se može gledati kao na kulturnu difuziju. Neke posuđenice odražavaju foneme, neke reprodukuju morfeme stranog jezika. Promjena značenja pod utjecajem stranog jezika postizava proširenje. Pomjeranja značenja posuđenicama, naročito obilna u njem. jeziku, postizavaju se prevodenjem posuđenica (*calques*). Najjasniji slučajevi posuđivanja su u leksičkoj i semantičkoj sferi. No, posuđivanjem-posuđenicama se može izvršiti utjecaj i na opće sintaktičke sheme.

Inovacija inicijalnog naglaska je snažno utjecala na morfološki i sintaktički sistem njemačkih jezika, ne samo na njihov fonološki sistem. Na sintaktičke odnose su ukazivali red i funkcija riječi, kao što su članovi, pomoćni glagoli i predlozi. U ranom germanском periodu uvedene su druge promjene kao što je promjena reda objekt-glagol Gallehusovog natpisa u red glagol-objekt, te su, s vremenom, njemački jezici postali naširoko strukturisani u glagol-objekt redu. Uvedeni su latinski termini za proizvode civilizacije, (kao gotski *wein*, staroengl. *wīn*, staroviskonjem. *win*, 'vino').

Realistička supozicija

Promjena značenja riječi uvjetovana je promjenom na stvari, u stvari, promjenom stvari i stvarnosti stvari. Stvarna promjena uvjetuje promjenu značenja riječi. Stvarna promjena je promjena »bića«, kao onog koje jest, u »stvar«. Da se biće mijenja u stvar, stvarna je suponiranost bića u promjeni. Biće, tj. ono koje jest, na način stvari već je pre-razumljen odnos bića kao 'nečega'. Ono koje jest — biće — postaje biće kao stvarno, stvarno biće. Stvarnost bića znači da biće nije samo kao ono koje jest, nego kao ono nešto koje jest stvarno, i to u svojoj stvarnosti. Stvarnost stvari je, govoreći u razlici bića i suštine, suština stvari. Suština stvari je njena stvarnost kao stvari, ne naprosto kao onoga »koje jest«. Suština stvarnosti je realističko razumijevanje bića onoga koje jest — kao onoga što nešto jest, kao stvari. Suština stvari kao stvarnost stvari je realističko razumijevanje stvarnosti. Stvarnost kao suština stvari je realistički esencijalizam. Realistički stvarnost razlikuje suštinu i biće. »Da nešto jest« i »što nešto jest« — »egzistencija« i »esencija« — realistička je razlika bića i suštine. Biće je shvaćeno ne samo kao ono koje jest, već i kao stvar, kao nešto stvarno što jest, kao nešto što jest stvarno. »Suština je ono po čemu se kaže da stvar postoji. Zato je nužno da suština pomoću koje se stvar naziva biće (*ens*) nije samo forma, a niti samo materija, već oboje, premda je takvom bivstvu ili suštini na svoj način uzrok sama forma«. (Toma Akvinski, O biću i suštini, BIGZ 1973, str. 6). Realistički esencijalizam je izražen i: »quia designatio individui respectu generis est per differentiam, quae ex forma rei

sequitur: jer se pojedinačno obzirom na rod označava konstitutivnom razlikom koja proizlazi iz forme stvari« (op. cit. c. III), ili i iskazom: »Ljudskost označava ono po čemu jest čovjek« (ibid.).

Da se svaka definicija odnosi samo na riječi koje određuje jeste nominalizam (određenje nominalne definicije) iz ontičke diferencije. Riječi ne dodiruju biće, premda su na neki način i same biće, niti se na biće odnose. Riječ je, međutim, biće, i biće od interesa je riječ i odnos riječi. Semantika pretpostavlja ontičku diferenciju koja glasi: svaka misao kao govorno-jezička upravljena je i odnosi se na biće i na ne-biće. Svaki govor kazuje biće i ne-biće i govor je bića (gen. subj. et obj.). Ne-biće je kazivanje kao samopokazivanje ne-prisustva. Da značenje riječi ostaje referencijalno, da ne dotiče »stvarnost« je semantička supozicija.

No drugo je ontička diferencija u transcendentalnoj suponiranosti, koja uključuje ontologičku razliku, a drugo ontička diferencija bića govora i govora kao bića. Promjena značenja riječi je jednput uvjetovana stvarnošću: kada promjena na samoj stvari kao realnoj znači i promjenu značenja. Time izvanjezičke i ekstralingvističke promjene uvjetuju promjene semantičke. To stvarno, što je pri i na i u stvari ili je i neki odnos u stvarnosti, stvarno je suponirana promjena semantičkog predmeta. Razvitak značenja semantike riječi je uslovljen ne samo promjenom u teorijskom odnosu stnovništva semantike, već upravo onim čime se semantika ne bavi: promjenom stvarnih odnosa, promjenom odnosa kao stvarnih, u ekstralingvističkoj stvarnosti. Ovdje se stvar kaže apstraktno. Stvar znači: ono što se kao jedinstveno drži na okupu s obzirom na neka svojstva. Što stvari jesu stvarni nosioci svojih svojstava određuje njihovo što-stvo. Jezikom metafizike, ono što je sama stvar kao stvarna je *ousia* kao substantia.

Drugi uslov promjene značenja je kontekstovnost. Riječ u kontekstu znači ponekad sva leksikonska značenja te riječi. U kontekstu riječ ima obično jedno značenje. Jedinstvenost značenja riječi i njeno promijenjeno značenje stoji prema drugim odnosima riječi. Riječi u kontekstu sačinjava iskaz. Što značenje riječi u kontekstu kao iskaz nije usmjeren samo na odnos značenja riječi između sebe i čini stvarno značenje rečenice. Riječi u situaciji govornih lica se razumijevaju kao cjelovit smisao. Riječi među sobom znače rečenicu, koje značenje se može odnositi i na nešto nestvarno. Rečenica ne osigurava istinitost i stvarnost uspostavljanjem značenja u smisao. Im wesentlichen war diese (tj. aristoteliska i stoička) und war die ganze Logik der Tradition nicht eine eigentliche Logik der Wahrheit sondern eine blosse Logik der Widerspruchlosigkeit, der Einstimmigkeit, der Konsequenz (E. Husserl, Erste Philosophie, 1923/24, Erster Teil 3. Vorlesung, S. 19, M. N. 1956).

Literatura:

Ernst Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen I, Die Sprache*, Darmstadt 1977.

Johannes Lohmann, *M. Heidegger's 'ontologische Differenz' und die Sprache*, »Lexis«, Band I, 1948.

A. N. Prior (izd.), *Historija logike*, Naprijed, Zagreb 1970.

F. H. Sandbach, *The Stoics*, New York 1957.

Edmund Husserl, *Erste Philosophie (1923/24)*, Martinus Nijhoff, Den Haag 1956.

Aleksandar Belić, *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku I*, Beograd 1958.

Mc. Neill, *The Conceptual Basis of Language*, New Jersey 1979.

Dušan Travar: SYNTAGM AND SENTENCE**Summary**

The point in question is why the logic of judgements precedes the logic of concepts when Aristotle's logic of concepts follows the Stoic logic of judgements. When the concept is understood as a summary of the judgement, the logic of judgements logically precedes the logic of concepts. When the concept is understood as a category it is followed by the logic of judgements. — The relationship between semantics and syntactics is reciprocal in as much as »semantics« is understood from already established syntactics. Modern grammar is thus showing the logical supposition not only of the speech linguistically supposed but also that of the theory of grammar.